



TÜRKİYE V. DİNÎ YAYINLAR KONGRESİ

Kadın Konulu Dini Yayınlar

02-04 Aralık 2011 - ANKARA

BATIDAKİ YAYINLARIN “MÜSLÜMAN KADIN ALGISINA” ETKİSİ ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Dr. Hilal GÖRGÜN
Araştırmacı-Yazar

GİRİŞ

21. yüzyılın başlarını yaşadığımız şu yıllarda batıda kadın, çeşitli zaviyelerden basılı ve görsel yayının gözde konularının başında gelmektedir. Bunlar içerisinde Müslüman kadına ayrılan pay, ilk bakışta az gibi görünse de, etkileri açısından hiç de azımsanmayacak bir konumdadır. Her şeye rağmen Müslüman kadın hakkında yapılan yayınlar tarihi süreç içerisinde sürekli artış gösteren bir grafiğe sahip olmuştur.

Konumuzun aslında pek çok yönü var: Müslüman kadın roman, hikâye gibi edebi, yani hayal unsuru olan yayınların konusu olabildiği gibi, tarihi araştırmaların, güncel belgesel veya magazin yayınlarının da konusu olmuştur/olmaktadır. Dolayısıyla bütün bu geniş yelpazeye yayılan “kadın hakkındaki yayınlar” o alanların olumlu veya olumsuz bütün özelliklerine ortaklıklar. Aslında başlığımız “Batıda Müslümanlar hakkında yapılan yayınların Müslüman algısına etkisi” şeklinde olsaydı bizim açımızdan pek de bir şey değişmeyecekti. Çünkü kadınlar hakkında söylenenler, şu veya bu formda erkekler ve genel olarak Müslümanlar hakkında oluşturulan söylemin bir izdüşümünden ibarettir. Demek oluyor ki biz burada konuyu daraltmış da olmayacağız; sadece genel bir tavrın nispeten özel bir konudaki görünüşünü işaret etmeye çalışacağız.

Modern dönemin bir “imaj”, bir “söylem”, bir “görünüş” çağı olduğu ve imaj kadar söylemin de hakikati ikame eden bir konumda olduğu dikkate alındığında, bizim burada Müslüman kadının kendisi hakkında değil de, onun nasıl “gösterildiği” ve bu “gösterim”in nasıl bir “algıya” dönüştüğü; bunun ötesinde bu algının nasıl siyasallaştı-

ılarak kullanıldığı üzerinde durmamız, “modern duruma” post-modern bir bakış olarak da ifade edilebilir.

Birçok alanda olduğu gibi kadın konusunda da genellikle dikkate alınmayan bir husus, modern Batı toplumları ve devletlerinin bir ilim ve basın-yayın siyaseti güttükleri ve bunun da, “reel politika” ile sürekli paralellik arz ettiğidir. Bir söylem olarak Tarih de, her dönemde siyasal ve toplumsal ihtiyaçlar/talepler göz önüne alınarak sürekli yeniden inşa edilen bir “anlatı”dır. Mesela son zamanlarda “imaj” araştırmaları adı altında geliştirilen, geçmişte batılıların “İslam düşmanlığı” ile var oldukları tezi de, -bir alman tarih felsefecisinin terimlerini kullanacak olursak- gelecek olarak inşa edilmiş bir geçmiş (vergangene Zukunft) inşasının örneğidir.

Biz burada “imaj” konusu üzerinde durmakla birlikte, nispeten siyasi kaygılardan uzak, anlama ve anladığını ifade etmeye yönelik olduğunu düşündüğümüz bazı örnekleri de dikkate alarak, bu alandaki söylemlerle ilgili genel değerlendirmelerde bulunacağız. Şunu hemen söylemekte fayda görüyorum: Müslüman kadının literatüre girişi, gittikçe artan bir şekilde -tam da imaj çağının mahiyetine uygun olarak- resim/görüntü veya görüntüye ulaşamadığı yerde tahayyül gücünün kullanılarak, daha çok göze hitap eden bir tarzda gerçekleşmiştir.

Kadının gündeme getirilişinin ana hatları ile dört farklı formunu tefrik etmek mümkündür. Bu formlar belli ölçüde tarihi bir sıraya, bir kronolojiye denk düşseler de, genellikle çağdaştır; yani bu dört formu, günümüzde de temsil eden yeterince yayın bulmak mümkündür. Bu formları ilk bakışta dönemler olarak ele almak daha anlaşılır olduğu için, tercih edilebilir bir anlatım şekli olarak gözükmektedir. Ancak buradaki dönemlerin tarihi bir çizgi olarak değil, bazen birbiri içine geçmiş, bazen de birbirini kapsayan “söylem formları” olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizmem gerekiyor.

Birinci dönemi, kısaca Osmanlının idealize edildiği dönem olarak isimlendirebiliriz. Bu dönemdeki söylemde ön plana çıkan tasvir ciheti, mahremiyetine riayet eden, bu yönden ahlak ve fazilet timsali olarak nitelenen Müslüman kadındır.

İkinci dönemin söyleminde ise daha çok lale devri ve sonrasında yine Osmanlı sarayı ve saray çevresine yönelen ilgiye bağlı olarak oluşan, haremde eğlence ve zevk unsuru olarak kadın ön plana çıkmaktadır.

Üçüncü dönemde ise artık batılıların işgal ettikleri yörelerde yaşayan, ancak hayat tarzları itibarıyla sömürgecilerin tasarrufu dışında kalan, mahremiyeti dolayısı ile “tehlikeli”, denetlenemediği için bir “risk unsuru” olarak algılanan kadın vardır. Modernleştirme işte bu kadının “tahriri”/“hürleştirilmesi”/liberalleştirilmesi/ emansipasyonu olarak anlatılır.

Nihayet içinde yaşadığımız dönemde yaygın bir şekilde inşa edilen, “baba-kardeş-koca baskısından kurtarılarak” modernleştirilmesinin tamamlanması gereken “zavallı kadın” vardır.

Tabii bütün bu söylemleri hakikat zannederek, bunu içselleştirerek, kendisini bunlardan biriyle özdeşleştirerek, kendisine bu gözle bakan; bu söylemlere hadisler ve Kur'an-ı Kerim'den gerekçeler bulan “Müslüman feministleri”, döneme bağlı olarak bunlardan biri ile irtibatlandırmanın mümkün olduğunu burada hatırlatmaya gerek görmüyorum.

Şimdi kısaca bu dönemleri ve söylemleri bazı örnekler üzerinden kısaca açıklamak istiyorum:

I. Birinci söylemin önemli örneklerinden birisini Georgius de Hungaria, -yani Macar George- Osmanlı topraklarında yirmi yıl süreyle esir olarak yaşamış, hürriyetine kavuşup İtalya'ya döndükten sonra 1481'de yaşadıklarını anlatan bir kitap kaleme almıştır. Osmanlıların 15. yüzyıl sosyal yaşantıları hakkında kaynak değeri taşıyan bu eserin bir bölümünü kadınlara ayırmıştır.¹ Bu bölüm ilginç bir şekilde “Türk Kadınlarının ahlaklı oluşları hakkında” başlığını taşımaktadır. Macar George bu bölümde Türk Kadınlarını Hristiyan kadınlarla mukayese ederek, onları mahremiyetlerine riayet eden fazilet tim-sali şahsiyetler olarak anlatmaktadır. “*Türkiye'deki kadınların her cihetten namuslarına düşkün oluşlarına şahit olmak, buna karşılık Hristiyan kadınların utanmadan giydikleri kılık kıyafetleri ve lanet olası âdetlerini görmek beni gerçekten şaşkınlığa itiyor*” ifadelerini kullandıktan sonra Türk kadınlarının ev içindeki ve dışındaki davranışlarından takdirle bahseder. Daha sonra Martin Luther'in yazılarında da gördüğümüz bu tavrın, sadece o döneme has olmadığını ve her dönemde bu tarz bir söylemin örneklerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

II. İkinci söylem 18. yüzyılın başlarından itibaren batıdaki İslamiyet ve Müslüman algısının şekillenmesinde önemli rol oynayan ve bir tür “oryantalizm” olarak nitelenebilecek, -belki Edward Said'in ele aldığı oryantalizm öncesi daha naif bir oryantalizm olarak nitелеmek daha doğru olabilir- bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söylem de hiç şüphesiz Müslüman kadın algısının oluşmasında mühim bir fonksiyon üstlenmiştir.

Burada oryantalistlerle onlardan önce İslam coğrafyasında gezip dolaşan seyyahların Müslüman kadın anlatımları birbirinden çok da farklı olmadığı için bunları birlikte ele almanın uygun olduğunu düşünüyorum. Gerek seyyahların, gerekse bu dönemdeki oryantalistlerin eserlerinde Müslüman kadın bir mekânla, yani haremle özdeşleşmiş bir şekilde ele alınıyordu. Harem batılı için gizemli bir yerdi. Örtüsü altındaki Müslüman kadın da öyle. Çünkü her ikisi de kendisi için ulaşılamaz durumdaydı.

1 *Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia turcorum/ Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken*, terc. Reinhard Klockow, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1994, s. 245-247.

18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlığında harem kelimesi taşıyan kitaplar yayınlanmaya başladı ve bu okuyucuların da çok ilgisini çekti. Bu ilginin günümüzde de devam ettiğini görüyoruz. Madem harem ve Müslüman kadın batılı için ulaşılamaz durumdaydı, o halde o kadar kitabı dolduran "bilgi" nereden geliyordu. Harem hakkında yazılanların çoğu fantezi ürünü olmakla birlikte, bu konuda batılı kadının üstlendiği rolün de hakkını vermek gerekir. Müslüman kadınları ve haremi yakından tanıma imkânına kavuşan ve şahit olduklarını kaleme alan ilk batılı muhtemelen Lady Mary Worthley Montagu'dur (1689-1762). Eşi 1716'da İngiltere'nin Osmanlı sefiri olarak atanan Lady Montagu iki yılını İstanbul'da geçirdi. Bu sırada Osmanlı haremine girme imkanı da oldu ve İngiltere'deki arkadaşlarına İstanbul izlenimlerini anlatan pek çok mektup yazdı. Bu mektuplar vefatından sonra yayımlanmış ve defalarca basılmıştır.² Bu mektuplar ilk defa harem içinden yazan bir kadının düşüncelerini göstermesi açısından önemlidir. Lale Devri'nde İstanbul'da bulunan Lady Montagu Osmanlı kadınlarını Avrupalı hemcinslerinin mahrum kaldığı özgürlüklere sahip kadınlar olarak görüyordu. Haremdeki ihtişam ise açıkçası onu cezbetmişti. Montagu bir oryantalist değildi. Doğu hakkındaki görüş ve fikirleri oryantalizmin ve sömürgeciliğin süzgecinden geçtikten sonra oluşmamıştı. Osmanlının o sırada hâlâ dünyanın en güçlü devleti olduğu göz önüne alınırsa³ onun saraydaki Osmanlı kadınından hayranlıkla bahsetmesini anlamak daha kolay olacaktır.

Oryantalist söylemde ise Müslüman kadın neredeyse tamamen fantezi ürünü olarak kitaplarda ve tuvalerde yerini alır. Bunlara göre "çok eşli bir cinsel hapishaneye kapatılmış harem kadını, Hristiyan olmayan Doğu'yu niteleyen sapkın cinselliğin ve despotik iktidarın iç gıcıklayıcı olduğu kadar acınacak bir simgesiydi."⁴ Osmanlı haremi hakkında küçük bazı bilgi kırıntıları üzerinden fanteziler üreterek uzun süre, hatta günümüze kadar harem hakkında asılsız, mesnetsiz pek çok dedikodunun yayılmasına neden olmuşlardır. Kendisi de harem hakkındaki eserindeki pek çok bilgiyi oryantalistlerden alıntılaman Alev Lytle Croutier oryantalizmi Batılı hayal gücünün yaratıp, Batılı sanat biçimlerinden yararlanarak ifade ettiği bir Doğu kavramı, yani fantezi ve düşlerin Doğu'su olarak görür. Ona göre Batılı oryantalistlerin çoğu yalnızca düş kurmakla yetinip, kendi ülkelerinden

2 Lady Mary Wortley Montagu, *The Letters and Works of Lady Mary Wortley*, ed. Lord Wharcliffe, I-III, London: R. Bentley, 1837; Türkçe tercümesi: 1717-1718'de Türkiye, terc. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1939.

3 Bk. Nabil Matar, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, New York: Columbia University press 1999.

4 Reina Lewis, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek: Kadınlar, Seyahat ve Osmanlı Haremi*, terc. Beyhan Uygun-Temiz, Şeyda Başlı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20; Ayrıca bk. Edward Said, *Oryantalizm*, trc. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Pınar, 1989, s. 300 vd.

dışarıya adım bile atmadan kendi Doğu âlemlerini hayallerinde yarattılar. Ancak pek azı Doğu'ya kadar giderek hayallerle gerçekleri bağdaştırmaya cesaret ettiler.⁵

Doğuyu görmeye gidenlerden birisi de Alexis de Tocqueville'di. 1841 yılında Fransızlar tarafından yaklaşık on yıl önce işgal edilmiş olan Cezayir'i görmeye gitti. Uzaktan gördüğü şehri şöyle tasvir etmektedir: “Her şey nasıl bir özel hayatları olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Mimari, sadece iklimin sıcaklığıyla açıklanamayacak ihtiyaçlarını ve âdetlerini gözler önüne seriyor. Müslüman ve Şark uluslarının siyasi ve toplumsal halini mükemmel bir şekilde gösteriyor: Çoğuşluluk, kadınların eve hapsedilişi, siyasi hayat denen şeyden eser olmadığı, insanları kapalı kapılar ardında yaşamaya ve tüm ruhsal tatmini ailenin özel yaşantısında aramaya mecbur eden zorba ve şüpheli bir yönetimin hüküm sürdüğü açıkça görülüyor.”⁶ Ancak Tocqueville'in de gördüklerini anlamaya yetecek altyapısının olmadığı anlaşıyor.

Oryantalist tasvirlerin çoğunda haremdeki kadınlar padişahın gözdesi olmak için bir-biriyle sürekli yarışan objeler olarak yer alırlar. Bu tasvirler ne yazık ki günümüzde bile kabul görmekte, Müslüman kadını küçük düşürücü şekilde gündeme getirilebilmektedir. Mesela ABD'de bir magazin dergisi olan *Maxim*'in Ocak 2001 sayısındaki bir köşe yazısının başlığı “How to Start a Harem: When It's Time to Sheik Your Booty and Chase Some Veil”⁷ (Bir haremi nasıl oluşturabiliriz: Ganimetlerinin şeyhi olma ve örtüyü düşürme zamanı gelince) başlığını taşımakta ve daha başlığından itibaren harem, şeyh, örtü gibi İslam dünyasıyla özdeşleşmiş kavramları cinsellikle ilgili bir kontekst içerisinde ele almaktadır. Yazar buradaki fikirleri Alev Lytle Croutier'in *Harem: The World Behind the Veil*⁸ isimli kitabından aldığını ifade etmekte ve burada harem hakkında hakiki bilgilere dayandığını iddia etmektedir. Böylece fantazilere tarihsel bir dayanak da bulmuş olmaktadır. Fakat işin ilginç olan tarafı Croutier de kitabındaki bilgileri eleştirdiği⁹ oryantalistlerin kitaplarına da-

5 Alev Lytle Croutier, *Harem: Peçeli Dünya*, çev. Mehmet Ali Kayabal, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990s. 172.

6 Alexis de Tocqueville, 'Notes du voyage en Algérie de 1841', *Oeuvres complètes*, gen. ed. J. P. Mayer, c. 5, *Voyages en Angleterre, Irlande, Suisse et Algérie*, ed. J. P. Mayer ve André Jardin (Paris: Gallimard, 1958), part 2, s. 192. Burada alıntılандığı yer. Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, İletişim, İstanbul 2001, s. 113-114.

7 Michael Dojc, “How to Start a Harem: When It's Time to Sheik Your Booty and Chase Some Veil.” *Maxim*, January 2001; ayrıca bk. http://mikedojc.com/relationships/rel_archive.php?id=33 (28.11.2011 tarihinde ulaşıldı)

8 Michael Dojc, “How to Start a Harem: When It's Time to Sheik Your Booty and Chase Some Veil.” *Maxim*, January 2001; ayrıca bk. http://mikedojc.com/relationships/rel_archive.php?id=33 (28.11.2011 tarihinde ulaşıldı)

9 *Harem Peçeli Dünya*, s. 172.

yandırmaktadır. Yani bir zamanların hayal unsuru kitapları ve çizimleri bugün “kaynak” olarak kullanılmakta ve günümüzde yaşayan insanların hayatlarını etkileyebilmektedir.

Başlığında “harem” kelimesini taşıyan kitaplar batıda her zaman çok satmıştır. Bunun son örneklerinden birisi olarak hatıra-roman tarzında yazılmış New York Times’ın çok satanlar listesine giren¹⁰ ABD’li yazar Jillian Lauren’in *Some Girls: My Life in a Harem*¹¹ başlıklı kitabıdır. Burada Bruney Sultanı’nın gönüllü cariyesi olduğunu iddia eden yazarın yaşadıkları roman tarzında anlatılmıştır. Kapak resmi olarak kitabın ilgi görmesi için benzeri pek çoğunda yapıldığı gibi yazarın sadece gözleri açıkta kalan örtülü bir resmi konmuştur. Böylece harem ve Müslüman kadın eşleştirmesi tekrar göz önüne serilmiş olmaktadır. Benzeri bir durum 2011 yılı içerisinde Almanya’da yaşanmıştır. Katja Schneidt isimli 40 yaşlarında bir hanım bundan yaklaşık yirmi yıl önce bir Türk’le geçirdiğini iddia ettiği dört yılı hatıra-roman tarzında kitaplaştırmış ve bu kitap kısa süre içerisinde çok satanlar listesine girmiştir. Kitabının ismi *Gefangen in Deutschland* (München: MVG Verlag 2011), yani Almanya’da tutsak. Kitabın kapağında bir öncekinde olduğu gibi yazarın başı örtülü bir resmi yer almaktadır. Kitapta arkadaşıyla yaşadığı sıkıntılar anlatılmakta ve bunlar genelleştirilerek belli bir kültüre mal edilmektedir. İşin garip olan tarafı bu hanımın cüsseli korumalar eşliğinde (güya eski arkadaşından korkusundan) resmi veya özel pek çok TV programına davet edilerek konuşturulması ve onun üzerinden İslam ve kültürünün sorgulanmasıdır.

Son yıllarda Müslüman kadın hakkındaki oryantalist bakış açısına eleştirel yaklaşarak özellikle Osmanlı’daki kadının sosyal statüsünü ortaya koymayı hedefleyen çalışmaların sayısı da artmaktadır. Bunlara örnek olarak Reina Lewis’in Türkçeye de tercüme edilen kitabı *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*’i verebiliriz.¹² Yazar okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla kitabının başlığına harem kelimesini yerleştirdiğini itiraf eder ve hedefinin Osmanlı kadınlarının toplumsal ve kültürel taşıyıcılıklarına yönelik disiplinler arası bir yaklaşım geliştirmek ve bunu yaparken de Osmanlı kaynaklarını kullanarak klasik Oryantalizmin paradigmasının diğer yüzünü gösteren “yerli” kültürel taşıyıcılığın bir örneğini de sunmak istediğini belirtir.¹³ Yazarın yerli kaynakları ise II. Sultan Abdulhamit’in hariciye nazırı Nuri Bey’in kızları Zeyneb Hanım, Melek Hanım, Rum asıllı Demetra Vaka Brown (*The Unveiled Ladies of Stanboul*, 1908 yazarı), Halide

10 <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9503E3DF173EF933A05756C0A9669D8B63&scp=4&sq=Jillian%20Lauren&st=cse>

11 London: Penguin Books, 2010.

12 Reina Lewis, *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*, London 2004; tercümesi: *Oryantalizmi Yeniden Düşürmek: Kadınlar, Seyahat ve Osmanlı Haremi*, terc. Beyhan Uygun-Temiz, Şeyda Başlı, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.

13 Oryantalizmi Yeniden Düşürmek, s. 13-14.

Edip ve Grace Ellison (Zeynep ve Melek hanımların editörü ve *An English Woman in a Turkish Harem*, London 1915, yazarı) tarafından kaleme alınan kitaplardır.

Lewis'in bu hanımların anlatımından ortaya koyduğu tabloya göre Osmanlı kadını aslında kültürel ve siyasi faaliyetlerle meşgul olmuş, Osmanlı coğrafyasında veya bunun dışında oluşan bir sosyal ağa metinsel ve toplumsal olarak bağlanmıştır. Lewis, kadınların nüfuz alanı olan haremî siyasi taşıyıcılığın ve kültürel üretimin bir mekânı olarak ortaya koyarak harem hakkındaki klasik oryantalist bakış açısının da dışına çıkmış olur.

III. Üçüncü dönemde ise artık batılıların işgal ettikleri yörelerde yaşayan kadınların modernleşirmesi yapılacaktır. Sömürgeciliğin tipik özelliklerinden birisi sömürdükleri topraklardaki insanları aşağılamaları ve onları "ilkel", "tembel", "geri" vs. gibi sıfatlarla damgalayarak onların kendi geleneklerinden koparak modern ileri topluluklar safına "yükselmek" için çaba göstermelerini sağlamaktır. Şu veya bu şekilde Batı'nın "üstünlüğü" altında ezilen Müslüman topluluklar bu aşağılayıcı konumundan çıkmak için bazı egemenlik araçlarını özümsemek, hasımla özdeşleşmek ve onun gücünü arzulamak durumunda kalmıştır. Batının elindeki tekniklere sahip olmak, ekonomik açıdan kalkınmak vs. hep özlenen gelişmeler olmuştur. 19. yüzyıldan beri Batılı gibi "kalkınma ve ilerleme ideolojisi" devletlerin resmi ideolojisi haline geldiği gibi münevver tabakanın kahir ekseriyeti de bu ideolojinin peşinden sürüklenmektedirler.¹⁴ İlerleme ve gelişme zihniyetinden en fazla mustarip olan kesim kadınlar olmuşlardır. Sömürgeciler tarafından Müslüman kadınların konumu, Avrupa uygarlığının İslam coğrafyasında yerleştirilmesinin önünde çok ciddi bir engel olarak görülmüştür.¹⁵ Kötü, istenmeyen çağrışımlar uyandıran eski harem hayatı, yerini kendini çocuklarının eğitime adan yeni bir anneler kuşağına bırakmalıydı. Modern eğitim ise önce görünür ve ulaşılabilir olmayı gerektiriyordu.¹⁶ Bütün bu düşünceler artık yeni yetişen genç kuşaklar tarafından kabul ediliyor, bunlarla ilgili plan ve projeler hazırlanıyordu. Müslüman kadın hakkında kitap yazanların başında Mısırlı Kasım Emin gelir. Emin'e göre Mısırlı erkekler, Avrupalı erkeklerin yaptığı gibi ülkelerindeki kadınların durumunu inceleyecek olurlarsa, kadınların kendi geriliklerinin ve yıkımlarının sebebi olduğunu görecekerlerdi.¹⁷

14 Bk. Hilal görgün, "Ortadoğu'da Sömürgeleşme Süreci: bir Zihniyet Analizi", *Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004. Bildiriler*, TATAV, İstanbul 2004, s. 169-184.

15 The Earl of Cromer, *Modern Egypt*, New York: Macmillan, 1908, II, 538-39. Ayrıca bk. Judith E. Tucker, *Women in nineteenth-century Egypt*, Cambridge University Press, London 2002.

16 Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, s. 198-202.

17 Kasım Emin, *el-Mer'etü'l-cedide*, Mısır: Matbaatüş-Şa'b, 1329/1911, s. 1 vd.

Sömürgeciler sömürdükleri toplumlardan ve topraklarından azami istifade etmek ister.¹⁸ Bunun için eğitim, denetim ve disiplin önemli vasıtalarındandır. Fakat İslam coğrafyasının kendine mahsus mimarisi ve yaşam tarzı sömürge yönetimlerinin nüfuz ve denetimini zorlaştırdığı gibi onların nüfusa ve onun üretim gücüne ilişkin verilere ulaşmasını neredeyse imkansız kılıyordu. Bu yüzden Kavalalı Mehmet Ali Paşanın İngiliz danışmanlarından John Bowring İngiltere hükümetine yazdığı raporda şöyle şikayet etmekteydi: *"Nüfusun büyüklüğüne ilişkin hiç olmazsa doğruya yakın bir tahmin yapmak, toplumun yarısını denetim güçlerinin gözünden saklayan İslami kural ve âdetler yüzünden iyice zorlaşıyor. Her evin bir haremi var ve bu haremilerin hiçbirine ulaşamıyor."*¹⁹

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise durum epeyce değişmiştir. Sömürge yönetimlerinin uyguladıkları yöntemler meyvelerini vermeye başlamış ve artık "içeriden" bir hareket başlamıştır. Avrupalılar arasında sömürgecilik yarışının had safhaya ulaştığı bir dönemde İslam dünyasında yavaş yavaş kıpırdanmaya başlayan kadın hareketleri batı dünyasının da dikkatini çekmiş ve bu konu hakkında makale ve kitaplar yayımlamaya başlamışlardır. Bu dönemde harem dışına çıkmış olan Müslüman kadının çabaları batılılar tarafından "takdir" edilmekle birlikte biraz da küçümsenmektedir. Mesela Fatma Mükerrerem isimli bir hanım Almanya'daki bir gazetede Türk kadınının durumunun düzeltilmesine yönelik tekliflerini içeren bir yazı yayımlar.²⁰ Dönemin meşhur oryantalistlerinden Martin Hartmann da bu yazıyı değerlendiren bir makale kaleme alır.²¹

Fatma Mükerrerem Hanım üç sayfada kadının eğitimi, evlendirilmesi ve evlilerin ihtiyaçlarının giderilmesi konusundaki tekliflerini dile getirir. Kızların evlendirilmesi ile ilgili teklifi bugün dünyanın her yerinde uygulanan bir metottur: Evlilik bürolarının kurulması. Hartmann bunu şu şekilde ifade eder: *"Evlilik için bizi önce gülümseten²² yeni bir yol aranır: Evlilik bürosu; şu anda uygulanmakta olan görücü usulü katlanılamaz bir durumdur; bunu Türklerin kendileri de anladı (krş. Menzel'in İslam I, s. 205'te tercüme ettiği Die Notschreie [yardım çağlıkları]). Tanışma ve görüşme şimdilik kamuoyunun hissiyatıyla bağdaşmaz. Bu sebepten bütün uygunsuzluğuna ve tehlikelerine rağmen teklif dikkate değerdir"*. Hartmann makalesinde; Türk hanımların çıkardığı *"Kadınlar Dünyası"* dergisini

18 Mesela 19. yüzyılda Mısırlı kadının çeşitli alanlarda çalıştırılmasıyla ilgili olarak bk. Judith E. Tucker, *Women in nineteenth-century Cambridge, Egypt* 2002.

19 Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, s. 98. Raporun tümü için bk. John Bowring, 'Report on Egypt and Candia', Great Britain, House of Commons, Sessional Papers, 1840, vol. XXI, s. 1-227.

20 *Vossische Zeitung*, No. 70, 8 Şubat 1914.

21 "Die Türkische Frau", *Die Welt des Islams*, II/1 (1914), s. 15-20.

22 Evlilik bürosu başka bir yazara göre "iğrenç" (verwerflich) olmakla birlikte yine de geçici olarak "aşağılayıcı" görücü usulünden iyidir. Bk. Charlotte Lorenz, "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche", *WI*, VI/3-4 (1918), s. 87.

ve çeşitli kadın derneklerini değerlendirir ve bunların “eski dünya görüşüne” mi, “ittihatçı” görüşe mi yakın durdukları konusunda fikir yürütür. Hartmann’ın yazısının hemen ardından ise Wilhelm Feldman Türk kadın cemiyetlerini ve bunların başındaki hanımları tanıtır.²³ Bu söylemde daha görünür olmuş olan Müslüman kadın artık halledilmesi gereken “mesele” olarak görülmektedir.²⁴

Nihayet içinde yaşadığımız dönemde yaygın bir şekilde inşa edilen, “baba-kardeş-koca baskısından kurtarılarak” modernleştirilmesinin tamamlanması gereken zavallı kadın.

IV. Dördüncü dönemde/söylemde Müslüman kadın kendisini “modern dünyanın” kucağında bulur, fakat “kurtuluşu” henüz daha tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

Tebliğimizin başından beri Müslüman kadından bahsediyoruz, bundan sonra da devam edeceğiz. Ancak bir mekân değişikliğine gitmek durumundayız, zira şimdi Avrupa’nın hakkında konuştuğu kadın büyük ölçüde İslam ülkelerinde yaşamıyor, Batıya göç etmiş azınlık topluluklarının bir bireyidir artık.

Batıda çoğunluğun azınlık halindeki Müslümanlara karşı daha katı bir tavır takınmasını sağlamak amacıyla kendi kültürlerinin bu “yabancı” kültüre daha üstün olduğu gösterilmeye çalışılır. Buna göre Yahudi-Hristiyan kökenlere indirgenerek “Leitkultur” ilan edilen bu batılı kültür, batıda - hatta dünyada - yaşayan bütün topluluklar tarafından bir üst kültür olarak kabul edilmeli ve kendi kültüründen buna uymayan unsurlar bertaraf edilmelidir. Her ne kadar burada açık olarak bir ırktan bahsedilmese de bu tavır bize çok da yabancı değildir. Sömürgeci batılı devletlerin kolonilerindeki “ilkel” topluluklara “medeniyeti” götördüklerini çok iyi biliyoruz. Buna göre demokratik bir toplumda “nasıl bazı fikirler diğerlerinden daha etkili ise, bazı ‘kültürel biçimler’ de diğerlerine nazaran hâkim durumdadırlar.” Kültürel liderliğin bu formu, Gramsci’nin hegemonya adını verdiği şey olup, sanayileşmiş Batı’daki kültürel yaşamı anlamak isteyen herkes için vazgeçilmez bir kavramdır.²⁵ Fakat “egemenlik” anlayışını da içinde barındıran bu tür kültürel üstünlük duygusunun ırkçılığa dönüşebileceği tehlikesine meşhur filozof Theodor W. Adorno daha 1955 yılında dikkat çekmiştir. Savaş sonrasında değişen şartlarda ırkçıların dil değiştirecek “ırk” yerine “batı kültürünü” koyduklarını ifade eden Adorno’nun kendi ifadeleriyle “faşist milliyetçiliğin bütün Avrupa’yı saran bir sovenizme dönüşmesi nadirattan değildir... Pek sevilen kültür kelimesi, ayıplanan ırk tabirinin yerine geçer, fakat zalim hükümlaranlık iddiası için bir paravan olmaktan başka bir şey değildir.”²⁶

23 Wilhelm Feldmann, “Die Türkischen Frauengesellschaften”, a.g.e. 20-21.

24 Charlotte Lorenz, “Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche”, *WI*, VI/3-4 (1918), 72-214.

25 Edward Said, *Oryantalizm*, s. 22.

26 „Nicht selten verwandelt sich der faschistische Nationalismus in einen gesamteuropäischen Chauvinismus [...] Das vornehme Wort Kultur tritt anstelle des verpönten Ausdrucks Rasse, bleibt aber ein bloßes Deckbild für den brutalen Herrschaftsanspruch.“, Theodor Adorno,

Avrupa'da yetişen veya daha sonradan buraya çeşitli nedenlerden dolayı gelen Müslüman kökenli olmakla birlikte İslam karşıtı bazı yazarlara son zamanlarda Avrupa'da çok itibar gösterilmiştir.²⁷ Kadın hakları savunucusu olarak gösterilen bu yazarların ortak yanı İslam düşmanı olmaları ve Müslüman kadınların, meşruiyetini İslam dini ve kültüründen alan baskılara maruz kaldıklarını iddia etmeleridir. Avrupa'da kadın haklarını savunmak şüphesiz takdir edilecek bir durumdur. Fakat bu baskının sadece belli bir din, kültür ve gelenekle irtibatının kurulması ve bunun neticesinde de kadınların hakları savunulurken bütün bu dinin, kültürün ve geleneğin olduğu gibi sorgulanarak, ona mensup olanların da töhmet altında bırakılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu da farklı olana karşı kin ve nefretle yaklaşılmasına neden olmakta ve zihinlere "baskı ve şiddet uygulanmasına neden olan kültürün" baskı altına alınması gerektiği fikrini yerleştirmektedir. Batıda bugün Müslümanların karşı karşıya olduğu başörtüsü ve minare yasakları bu zihniyetin bir türevi olarak görülebilir.

Hâlbuki yine batıda yapılan pek çok çalışmadan çıkan sonuçlar incelendiğinde Müslüman kadınların yakın çevresinden gördüğü şiddet toplumda çoğunluğu oluşturan Alman kadınlardan çok da farklı değildir.²⁸ Fakat her nedense "içeriden" verilen bu "otantik bilgilere" pek çok makam tarafından özel bir değer atfedilmiş ve bunlara büyük itibar gösterilmiştir. Bu yazarlar Müslümanlar hakkında tertip edilen resmi veya gayri resmi çeşitli toplantıların ve programların vazgeçilmez konuşmacıları olmuş, resmi makamların ve kamuoyunun Müslüman kadın algısında önemli rolleri olmuştur. Öyle ki bu durum araştırmacı pek çok Avrupalı yazarı da rahatsız etmiş ve onları eleştirel yazılar kaleme almaya itmıştır.²⁹

2000'li yılların başlarında batıda Müslümanlarla ilgili yargıya taşınan bazı olayların medyatik bir şekilde basına yansımaları Müslüman kadın algısı üzerinde etkili olan unsurlardan birisi olmuştur. Bununla ilgili olarak gündemde uzun süre tutulanların başında başörtüsü, namus cinayetleri ve zorla evlilik gibi konular gelmektedir. Görsel ve yazılı basında Müslüman kadın genellikle yargıya intikal etmiş adli vakalar üzerinden gündeme gelmekte, ancak bu umuma teşmil edilerek bütün bir İslam toplumu töhmet altında bira-

„Schuld und Abwehr“, Theodor Adorno, Rolf Tiedemann (ed.), *Gesammelte Schriften*, c. 9/2: *Soziologische Schriften II*, Frankfurt a.M. 1997, s. 276 vd.

27 Bunlar hakkındaki bazı çalışmalara örnek olarak bk. Birgit Rommelspacher, "İslamkritik und antimuslimische Positionen am Beispiel von Necla Kelek und Seyran Ateş", Thorsten Schneiders (ed.), *Islamfeindlichkeit: Wenn die Grenzen der Kritik verschwimmen*, Wiesbaden 2010, s. 447-469.

28 Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, *Lebenssituation, Sicherheit und Gesundheit von Frauen in Deutschland*, Bielefeld 2004.

29 Mesela Thorsten Schneiders (ed.), *Islamfeindlichkeit*; Birgit Rommelspacher. "Ein Feminismus voller Hass", http://www.woz.ch/artikel/print_18856.html [29.11.2011 11:17:59].

kılmaktadır. Çoğunlukla da sadece toplum değil, İslam dininin kendisinin bu problemlerin kaynağı olduğu iddia edilmekte ve dini hiçbir eğitimi olmayan şahıslardan aktarılan yorumlar İslam dini olarak sunulmaktadır.

Diğer yandan Batıda İslam ülkelerinde yaşayan, ancak İslam karşıtı tavırlar içerisinde olan kişi, kurum ve kuruluşlara çeşitli maddi-manevi destekler sağlanarak bunların Batı kamuoyuna tanıtılması için çok çeşitli imkânlar sağlanmıştır. Kadınlarla ilgili olması açısından buna bir örnek vermek istiyorum. Peygamberimizin (s.a.s.) “Cennet anaların ayakları altındadır” hadis-i şerifinin değerini anlamaktan bile yoksun bazı çevreler “ayaklarımızın altında cenneti değil, yeri istiyoruz” (Boden unter meinen Füßen, nicht den Himmel) başlığıyla Berlin’de Akademie der Künste’de 12 Kasım 2009 - 3 Aralık 2010 tarihleri arasında bir sergi açmışlardır. Kadınlara ait bazı resim ve video çalışmalarının yer aldığı bu sergide bizi nelerin sergilendiğinden ziyade seçilmiş olan başlık ilgilendirmektedir. Verilmek istenen imaj şudur: Türkiye’deki kadınlar dini gerekçelerle haklarından mahrum bırakılmaktalar, onlar da hak arayışlarını Batıya taşımakta ve Almanya da resmi, yarı resmi veya gayri resmi kuruluşlarıyla bunlara destek olmaktadır. Bu tür faaliyetlerin sayısını çoğaltmak mümkündür.

Ayrıca Almanya’da devletin çeşitli kurumları tarafından hazırlatılan raporlar Müslüman kadınlar hakkında yanlış algılara neden olabilecek şekilde düzenlenmektedir. Mesela Alman Aile Bakanlığı tarafından “zorla evlendirme” hakkında hazırlatılan bir raporun³⁰ gerek düzenlenme şekli gerekse yorumlanışı ve kamuoyuyla paylaşılma şekli başlı başına bir skandaldır. Zira bu raporu Aile bakanı Christine Schröder 9 Kasım 2011’de düzenlenen bir törenle azınlıklardan sorumlu kurumun başında bulunan Maria Böhmer’e medya eşliğinde takdim etmiştir.³¹ 2011 yılında yayımlanan raporun girişinde bunun 2008 yılında 830 danışma bürosunda 3443 şahsın sorgulanması sonucunda hazırlandığı ve bu şahıslardan %60’ının zorla evlendirilme tehdidiyle karşılaştıkları, %40’ının da zorla evlendirildiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu şahısların %14 ile %43 gibi bir oranının çok sayıda büroya gittiği, dolayısıyla mükerrer sayımların olduğu da itiraf edilmektedir. Bu tür araştırmalardan yola çıkılarak politikalar geliştirilmekte ve genel olarak “göçmen kökenliler”, özelde de Türkler arasında zorla evlendirmelerin “çok yaygın” olduğu gibi bir sonuca gidilmektedir. Bu çalışmadan yola çıkacak olursak; 1. Almanya’da yaşayan yaklaşık üç milyon Türk bulunmaktadır. 2. Bu bürolara gelenler zaten danışma amacıyla gelmiş ve kendilerini belli bir tehdit altında hissetmekte veya zaten evlendirilmiş bulunmaktadır.

30 Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, *Zwangsverheiratung in Deutschland- Anzahl und Analyse von Beratungsfällen*, Hamburg 2011.

31 Burada şunu belirtmekte fayda görüyorum: Federal Almanya Aile Bakanı göreve gelmeden çok daha önce başlattığı, Almanya’da yaşayan göçmenler arasında “Alman düşmanlığı” olduğu ve bunun sürekli bir artış gösterdiği iddiasını bakan olduktan sonra da devam ettirmiş ve toplum arasına başka bir fitne tohumu atmaktan çekinmemiştir.

3. Farklı danışma bürosuna giden fertler defalarca mükerrer olarak sayılmış, dolayısıyla eldeki sayılar bilinçli olarak abartılmıştır. Almanya'da bilgisayar ortamında çalışıldığı ve verilerin bir havuzda toplandığı göz önüne alındığında sayının kasıtlı olarak abartıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Almanya'da son yıllarda Müslüman kadınların sıkça gündeme gelme sebeplerinden birisi de namus cinayetleridir. Birkaç medyatik olaydan veya roman tarzında ele alınmış bazı biyografik eserlerden yola çıkarak yapılan yayınlar Müslüman kadınları sürekli yakınları tarafından ölüm tehdidi altında yaşayan fertler olarak göstermekte, dolayısıyla erkekleri bu fiile iten unsurun yukarıda da değindiğimiz gibi yetiştikleri dini/kültürel çevre olduğu iddia edilmekte ve dolayısıyla sürekli İslam dini ve kültürü sorgulanmaktadır. Bu sorgulamaların vardığı nihai nokta da İslam düşmanlığı olmaktadır.

Zorla evlilik sorunuyla da ilişkilendirilen namus cinayetleri konusunda elde -benim bildiğim - istatistiki olarak yapılmış sadece bir çalışma bulunmakta bu da 1996-2005 yıllarını ihtiva etmektedir.³² BKA'nın Deutsche Forschungsinstitut'e yaptırdığı bu çalışmaya göre on yılda işlenen namus cinayetlerinin sayısı 78'dir. Bu rakamın bu yıllar içerisindeki oranı bilinmemekle birlikte BKA'nın 2010 yılı verileriyle bir karşılaştırma yapılabilir. Buna göre Almanya genelinde 2010'da insan hayatına yönelik 3000 suç işlenmiş olup, bunun 700'ü cinayet suçudur.³³ Bunların kaçının namus cinayeti olduğu ise bilinmemektedir. Bunu 2010 yılında kamuoyunun dikkatini çekecek bir namus cinayeti işlenmemiş şeklinde de yorumlayabiliriz. Fakat Alman medyasının tavrına bakınca durum tam tersi bir görüntü aksetmektedir. Burada kesinlikle zorla evlilik veya namus cinayetleri konusunu hafife aldığımız gibi bir mana çıkarılmaması gerekmektedir. Ancak Almanya'da yaşayan Müslüman kadınların meselelerini diğer kadınlarınkinden ayırarak onların sadece bu bağlamlarda gündeme getirilmelerinin real politik gerekçesi olup olmadığını sormak gerekir.

Peki, bu konuların abartılarak gündeme gelmesi/getirilmesi Alman devletine nasıl bir fayda sağlayacaktır? Bunun cevabı Almanya'nın uyguladığı yabancıların uyumu politikalarında aranmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının her Almanya ziyareti sırasında oradaki Türklerin Alman toplumuna uyumuna karşı olmadığını, fakat asimilasyona karşı olduğunu belirtmesi de bu bağlamda manidardır. Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Almanya'da Türk/Müslüman çocukların gittikleri okullarda gençlere yönelik olarak zorla evlendirmeye karşı uyarılmaları konusunda programların düzenlenmesi söz konusudur. Buralarda irdelenen ve sorgulanan sadece zorla evlilik değil, bunun öncülü olduğu iddia edilen "gözücü usulü evlilik" ve bundan sorumlu tutulan dini/kültürel çevredir. Müslüman gençlerin kendi kültürlerinden uzaklaşarak "hâkim kültüre" ayak uydurmaları hedeflenmektedir. Bunun esas itibarıyla Türkiye'den yapılan evlilikler yanında, gençlerin yirmili

32 Dietrich Oberwittler, Julia Kasselt, *Ehrenmorde in Deutschland*, Luchterhand 2011.

33 a.g.e., v.

yaşlarda evlenmeleri neticesinde Alman siyaseti açısından arzu edilmeyen, kendi dilini ve kültürünü muhafaza etmeye çalışan aileler oluşturmalarının bir tehdit olarak algılanması gibi garip bir faktörün olup olmadığına bakmak gerekir. Bu noktada “schwache Geschlecht/zayıf cins” olarak nitelenen kadınlar/genç kızlar üzerinden aile hayatı ve akraba dayanışmasının çözülmeye ve bu yolla asimilasyona açık hale gelmiş, sadece emeğini satarak varlığını satan “bireyler” üretilmeye çalışıldığı gibi bir intiba ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda kadınların sorunlarına çare aramak adı altında, Müslüman/Türk kadınının kendi başına karar veremeyecek şekilde, ya erkek, ya da ailenin egemenliği altında ezilen “zavallı”, “sorunlu” bir varlık olduğu görüntüsü sürekli gündemde tutulmaktadır ki, devlet kadınları/kızları anne ve babalarından, kocalarından kardeşlerinden ve nihayet yakın veya uzak akraba ve dindaşlarından koruyan bir hâmi konumunda gösterilmektedir.

Oturum Başkanı- Dr. Hilal Hanım'a teşekkür ediyoruz.

Oturum Başkanı - Teşekkür ederiz. Tebliğlere geçiyorum.

“Din ve Kadın Konulu Akademik Çalışmaların Özgünlüğü ve Sahiciliği Sorunu.” Dr. Necdet Subaşı'nın tebliği. Buyurun, hocam.